

In sguard ell'istoria dil sanctuari da Rueras

Giubileum 500 onns baselgia a Rueras

500 onns! Giebein, avon tschun tschentanners han ils vischins da Rueras retschiert lur caplutta en honor da s.Giachen il vegl e s. Cristoffel. Quella caplutta ei gia daditg svanida e remplazzada entras ina pli gronda baselgia. Perdetga da quella dat oz aunc sulettamein il document da consecraziun che sesanfla egl archiv dalla pleiv. Lein pia dar ina eglia da en quei document e perseguitar la historia dil sanctuari a Rueras.

Text original dil document da consecraziun dils 4 da december 1491

Nos Frater Balthasar Ordinis Predicatorum Dei et Apostolica sedis gratia Episcopus Troyanus Reverendi in Christo patris et Domini Dni heinrici cadem gratia Episcopi Ecclesia Curiensis Vicarius in pontificalibus generalis recognoscimus pe presentes quod subanno domini M CCCC LXXXI quarta die mensis decembris Consecravimus Capelam in Thaueschi cum tribus Altaribus, gommom Altare autem in honore B.V.M, Jacobi Apostoli maioris, Christophori et Culusati martirum, et Anna matris Maria altare autem in sinistro latere intracundi in honore Sanctorum Ursula cum sodalibus suis Catharina, Dorothea, Caecilia et Barbara Virginum et Martirum, Altare uero in detra parte in honore decem Millium martyrum Mauricy cum Sociis suis, Quatvos decim adiutorium dominici Confessoris et Petri Martiris. Sta tamen quod dedicatio eiusdem Capela semper delet celebrari secunda dominica Adventus cum omnibus uere penitentibus Confessis et contritis qui in dedicatione ipsius Capela seu patrociny Altarium causa devotionis acces serint ibidem divinum Officium audierint seu adid aliquid seguerint, similiter qui dominicam orationem et Angelicam Salutationem omni feria tertia coram somnis altari trinies discerint ob reverentiam sancta Anna Matris Maria. Nos deomnipotentis dei misericordia sanctorum Petri et Pauli Apostolorum auctoritatibus confisi XL dies annuatim et centum Venialium dimittimus eis per presentes in domino misericordiber relaxamus in quorum omnium singulorum fidem atque Fieri nostri que sigilli pontificali appensione quo ultimur in hoc parte roborari fecimus ava acta suat anno et die quibus supra.

Ils 4 da december 1491

Pader Balthasar ord igl uorden dils predicatur, uestg da Troja, vicari general digl uestg Heinrich da Cuera, benedescha la caplutta (tier s.Giachen) en Tujetsch cun treis altars. Igl altar grond en honor da Nossadunna, digl apiestel s.Giachen, maior e da s.Cristoffel. Igl altar dal maun dretg en honor da s.Ursula, s.Catrina, s.Turte, s.Cecilia, s.Barla. Quel dal maun dils umnens en honor dils 10 000 s.marters.

Original, latin, pergameina, egl archiv dalla pleiv, nr, 84, incl. ina copia latina. Sigil maunca.

Il sura document dat perdetga davart igl origin dall'emprema caplutta a Rueras. Cul datum dils 4 da december 1491 han ils vischins da Rueras giu lur atgna caplutta el vitg. Schebein ei existeva gia avon in sanctuari ei buca pusseivel d'eruir, fuss denton stau pusseivel, pertgei a Sedrun existeva la baselgia gia dapi 300 onns. Interessants ord vesta da nos sanctuaris en Tujetsch ei in documnet da 1368 che pertucca l'aua da Londadusa. En quel vegn fatg attents sin ina caplutta a Flurin-sura. Negliu auter che en quei document anfl'ins enzatgei davart quella caplutta svanida. Surveva quella caplutta tochen 1491 als vischins el contuorn da Rueras sco sanctuari?

Avon l'erecziun dalla caplutta vevan ils vischins secapescha da serender per mintga survetsch divin a Sedrun. En quels graus ha ei tuttavia buca dau grondas midadas. La baselgia da s.Vigeli ei restada baselgia dalla val. Ei ha tuccau vinavon dad ir a Sedrun, surtut las dumengias, firaus e fiastas. A Rueras

vegneva carteivel il gidonter dil plevon da Sedrun duront la jamna per celebrar survetsch divin. Il plevon sez fuva tenor il rapport da 1643 obligaus da celebrar in survetsch divin a Rueras mintga quendis dis. Persuenter retschaveva el dils vischins 5 bazs. A Sedrun deva ei aunc negina caplania. Quella ei vegnida fundada per 1749. Sco sustegn ed agid ella pastoraziun dalla entira vischnaunca veva il plevon parzialmein in tochen dus gidonters. Quels fuvan denter auter era obligai da dar scola ed instruir affons, giuventetgna e pievel els fatgs religios.

Per igl onn 1643 ha ei dau empau midada e migliur pils vischins dadens il dutg grond. Gliez onn ha giu liug ina visitaziun ed ils habitonts da Rueras han supplicau igl uestg per in caplon permanent a Rueras. Il vischins da Rueras han stuiu baghegiar casa pervenda e procurar per las necessarias entradas. Quei ein stadas las pretensiuns da Cuera e sinquei han els retschiert sco εμπrem caplon sur Giachen Defect da Sedrun. Segiramein ha il caplon egl agen vitg garantiu migliur e levgiament pils parochians.

Davart quella midada favoreivla dat il rapport dalla numnada visitaziun clar sclariment. Perquei laschel suandar in extract ord quel.

La part dil protocol da visitaziun che sefatschenta cun Rueras drova els εμπrens puncts enstagl dil num caplon il plaid primissari. Ils primissaris fuvan gidonters a Sedrun che vegnevan tarmess a Rueras entras il plevon da Sedrun per celebrar messa ni per autras devoziuns. El cudisch da pader Baseli Berther davart ils augsegners oriunds da Tujetsch anfl'ins ils suandonts primissaris: Sur Defect (de Fecht) Giachen, primissari a Sedrun da 1640 - 1645. Silsuenter eis el sco gia sura menziunau daventaus igl εμπrem caplon a Rueras da 1645 - 1677. Pimissaris ein era ils suandonts stai: sur Giusep Beer da Gonda, da 1739 - 1745, sur Vigeli Monn 1749, sur Giachen Antoni Berther da 1757 - 1759.

Puncto concernenta praemissariam constituendam

Puncts concernent l'instituziun d'in primissari

1. Ils vischins da Rueras giavischan en emprema lingia ch'in tal primissari habiteschi a Rueras sper la baselgia da s.Giachen. Els vulan baghegiar ina casa cun in iert dasperas. All'entschatta vegn el a habitar sper baselgia parochiala a Sedrun e la cuminonza, vischnaunca, paga il tscheins-casa. Ils da Rueras san era sez numnar ina habitaziun ed obligar da habitar leu. Vul el lu tuttina habitar sper baselgia parochiala sto el sez pagar il tscheins-casa. Il visitatur dat als vischins da s.Giachen l'incarica che la casa dil primissari stoppi vegnir eregida enteifer dus onns. Schigleiti sco la casa ei finida vegn el obligaus da prender leu residenza. Fuss ella denton buca finida sil termin fixau, vegnan ils vischins obligai da pagar il tscheins-casa ella quala el vegn silsuenter a habitar. Quei sa lu esser sper la baselgia parochiala ni enzanua auter.
2. Ei vegn pretendiu ch'el celebreschi quater dis ad jamna el meins mars a Rueras. Il tierz di denton alternond a Selva ni Tschamut, sco ei va per el il meglier. Sch'el sa buca persolver las messas sin quella moda il temps d'unviern, pervia dallas nevadas, duei el prender suenter sco igl ei pusseivel. Dumengias e firaus eis el obligaus da celebrar en baselgia parochiala. Quei denton mo, sch'ei resta per el dus dis liber ellas singulas jamnas.
3. Ei vegn plinavon giavischau ch'il caplon seigi obligaus da gidar il plevon ell'administraziun dils sacraments tenor puder, denton silmeins duront l'absenza dil plevon. El temps pascal e tier autras fiastas solemnas duei el segidar cun dar penetenzia e far priedi . Per quellas lavurs vegn il plevon a remunerar cun 10 R.
4. Plinavon giavischan ins ch'ei vegni fatg viaspras las sondas a Rueras, cun exepziun da fiastas e temps d'unviern. La stad denton e temps ch'il viadi ei pusseivels, eis el obligaus, priu ora la sonda, dad esser presents tuttas dumengias e fiastas ella baselgia parochiala per far viaspras.
5. Ei vegn era pretendiu ch'el detti scola. Persuenter paga mintga affon per meins treis bazs. Sch'in affon frequenta era mo treis ni quater dis eis el obligaus da pagar ils treis bazs per meins.
6. Ins vul ch'il plevon celebreschi la messa immediat suenter il priedi las dumengias e fiastas. Dues in auter temps esser als parochians pli cumadeivels, sto el sedrizzar tenor giavisch e meini dil pievel.
7. Da stad ed unviern ei il caplon obligaus da leger messa els loghens sura menziunai e quei mintgamai allas siat.
8. En cass da negin caplon a Rueras, dueien las entradas vegnir repartidas e duvradas per sustener la parochiala e las autras capluttas. Plinavon era per basegns dil paupers e per caussas pias. Quei tut

tenor cussegl dil plevon e fundatur. Denton sut neginas cundiziuns ordeifer la pleiv da Tujetsch.

1744 ei per l'emprema gada vegniu celebrau a Rueras ina fiasta solemna, numnadamein Sontgilcrest. Il Sontgissim ha astgau vegnir conservaus a Rueras per adina pér dapi ils 30 da zercladur dil medem onn. Vus saveis cumprender che avon fuva ei pli u meins adina da serender a Sedrun. Aunc tochen viaden ils onns 40 da quei tschentaner seradunavan tuts umens dumengia per dumengia gl'entir onn ora a Sedrun al survetsch divin principal. Igl onn 1965 ei vegniu dau suatientscha al giavisch da saver festivar tuttas fiastas a Rueras. Tochen tier quei onn serendevan ils vischins a caschun da fiastas e firaus tier s.Vigeli a Sedrun, ella baselgia parochiala.

Avon 1491 existeva en nossa vischnaunca la baselgia da s.Vigeli a Sedrun, construida entuorn 1205. Lu era la gia sura numnada caplutta a Flurin-sura. Buca segir dad eruir ein, schebein nossas pli veglias capluttas a s.Onna e s.Clau fuvan gia eregidas lezs onns. Datums precis mauncan. La caplutta da Rueras ei vegnida eregida cul chor viers damaun. Da lezs onns ei da supponer che la caplutta hagi retschert in altar el stil gotic, semegliants agl altar da s.Onna a Camischolas. Quei sto senza dubi esser stau in bi e custeivel sanctuari. Oz san ins mo deplorar che tal ei savanius ed ins sa insumma nuot sur da quel. Anno 1893 e lu puspei 1928 han ins cattau restonzas da mirs vegls, probabel ils fundaments dalla veglia caplutta. Cun l'entschatta dall'erecziun 1490, han ils vischins empustau ils zenns per la caplutta nova. Lezs onns retergevan ins ils zenns neu dil Valleis. Forsa existevan aunc lu contacts pli stretgs, demai che biars sesents da Rueras fuvan Gualsers emigrai ella val entuorn 1300. Perquei porta il zenn, dil reminent il pli vegl da nossa val, l'annada 1490. El ha in diameter da 54 cm e porta l'inscripziun: +an+no+dom+mccccl+rrrr+. El ei vegnius culaus dalla firma Walpen a Reckingen. Co po bein il transport da quei zenn esser staus? Sur dus pass culs mieds da transport da lezs onns!

Tochen igl onn 1730 ha quella caplutta surviu als vischins da Rueras. Carteivel fuva ei vegniu empau stretg per tut ils vischins. La carschen dalla populaziun era lezs onns gronda. Rueras dumbrava igl onn 1768 214 habitonts. Vitier vegnevan aunc gliez onn 21 persuna da Giv. Segiramein han motivs da plaz sfurzau dad engrondir la caplutta. Aschia ei la caplutta da 1491 vegnida disfatga e la hodierna baselgia ei vegnida eregida. Uleriuras midadas vid quella baselgia ha ei dau 1926 entras l'engrondaziun dil teschamber; lu 1928 l'erecziun dil clutger ed 1938 ei la baselgia vegnida prolunghida per tschun meters viers miezdi.

La confraternitad da s.Giachen

En connex cun la caplutta da s.Giachen consecrada 1491 sto la confraternitad da s.Giachen vegnir numnada. El temps miez fuva ei vegniu moda da far pelegrinadi tier la fossa da s.Giachen en Spagna e fundar confraternitads en honor da quei sogn. Igl onn 1609 vegn ina tala era fundada a Sedrun per l'entira vallada. Segiramein ha la veneraziun da s.Giachen a Rueras motivau a quella uniun. Entgins Tujetschins fuvan quei onn serendi en Galizia/Spagna tier s.Giachen a Santiago di Compostela. Returnai han els fundau la confraternitad da s.Giachen. Egl anniversari da 1456 ein els numnai, ils pelegrins da Santiago:

Commissari Martin de Florin	Salter Deg Durzei
Cavalier Jon Liamb	Jacum del Martin Jacum liam
Cavalier Martin Mon	Jacum Martin ?
Cavalier Jon pitschen	Jonet Sialmb
Stalter Gilli Genin	Zens Martin Zenss
Gilli Jon de Giuff	Jenet Gilli Jon de Giuff
Placi de Sax	Jon Reget de giuff
Michael Ruom	Jacum busch
Jonet Jon de Medell	Jacum de Camscholas sura
Clau paull	Jacum de Nislas

Jacob Jon Durig	Jacum Jagmet
Jacum de plaz	Statalter Durig Berchter
Jacum Durzeii	Statalter gilli Berchter

Avon che serender en Galizia ein ils 26 pelegrins seradunai en baselgia e sepreparai pil viadi stentus cun far oraziun e prender penitenzia. Els fuvan pil solit sevestgi cul habit da pelegrin, cun stab e tastga. Entras quels mussaments da pelegrin havevan els tuts privilegis da pelegrins. Aschia stuevan els pagar negina duana e vevan dretg da star sur notg nua ch'ei giavischavan. Biars fagevan avon che semetter sin viadi il testament. Il viadi fuva stentus, liungs e prigulus e beinenqualin turnava buca anavos. Arrivai a Santiago vegneva fatg oraziun e priu penitenzia. Il principal fuva denton il returnar cun il mussament ch'ins seigi era veramein stai leu alla fossa da s.Giachen. A casa vegnevan els lu retschevi digl entir pievel. Per veta duronta restavan els persunas renconuschidas ed admiradas.

La finamira dalla confraternitad fuva diltuttafatg da gener religios. Urar ensemen, survetschs divins communabels e rugar per perduns. Igl onn 1769 ei la confraternitad da s. Giachen vegnida renovada entras il plevon da Sedrun sur Giachen Antoni de Gonda oriunds da Rueras. Entras sias notizias a scret ei a nus enconuschent co quella organisaziun funcziunava.

Rodel dalla ludeivla confraternitad u Bruderschaft da sogn Giachen tschentada en enten nossa Baselgia parochiala da Tujetsch dils signurs confrars pelegrins stai a s.Giachen da Galizia e cuntinuada entochen ussa dils subsequens confrars, ils quals han mintg'onn cullas lur almosnas, ed unfrendas fatg celebrar in u plirs uffecis per las olmas dils lur defuncts confrars u consoras. Ils nums dils quals ein vegni curregi ord dils rodels vegls e giuvens schi exactamein sco ei stau pusseivel, e vegniu fatg in rodel dils morts confrars e perquei ch'ei resti dad els ina memoria perpetna ella faria, ed ils vivs confrars sappien era per quals els ein obligai da urar.

Il segnerfarer aber sco preses da quella confraternitad dueigi dacheudenvi flissiamain observar las reglas dalla confraternitad che vegnan cheu suenter. Sinaquei che quella buca mo vegni adina mantenida, sonder ton sco pusseivel, era carschentada da devoziun e la pietad per las olmas passadas ord questa veta mortala.

1.mo

Il tit. segnerfarer duei metter in ugau general da quella confraternitad ed uardar che quel tegni gest quen dalla pintga entrada ch'ella posseda e per quella celebrar El cun ils auters sigrs. spirituals in u plirs uffecis per onn sco ei po purtar. Agli segnerfarer ei entochen ussa vegniu pagau per uffeci R. 1. Als caplons aber bazz 9, carschend l'entrada ei era il duer dil carschentar salari per ils uffecis.

2.do

Suenter il decret fatgs gl'onn 1769 dueigi negin vegnir prius si enten la confraternitad auter che quel paghi la solita taxa d'in rensch; quellaxas dueigien vegnir messas digl ugau ora en beins sinaquei che ord dils tscheins possien vegnir pagadas las s. messas

3.zo

Quels confrars che eran schon screts en avon ch'il decret, ston annualmein pagar 5 bluzghers, schi ditg ch'ei secumpran buca en era els cun dar il reschculdi.

4.to

Schi ditg che tals confrars ein aunc ella pleiv ein ei parti giu sut 4 ugadias sco cheu suenter ei da ver, numnadamein Sedrun, Camischolas e Zarcuns, Rueras e dadens igl uaul, ed ei en mintgina siu ugau.

5.

Cura enzatgi secumpra en dils schon screts en confrars sche dueien ei vegnir curregi ord il rodel e mess denter ils libers confrars, nua era quels che da niev garegian d'esser pri si, dueigien vegnir screts en.

6.to

Il farer dueigi era buca muncar da flissiamain trer ord ils rodels ils nums dils confrars che mieran, e quels scriver enten il rodel dils confrars e consoras passai da questa veta mortala.

7.mo

Il rodel dils confrars vivs dueigi suenter il solit vegnir ina gada gl'onn legius dil segnerfarer giud scantschala, per ch'ils confrars seregordien da lur obligaziuns.

8.vo

Quel aber dils defuncts confrars eis ei zun il duer da mintga 5 onns, silmeins sin il di digl uffeci, enstagl dil suranumnau leger giu.

Suondan cheu ils nums dils confrars dil Bruderschaft da s.Giachen ils quals ein secumprai enten la cumpignia e consequentamein han negina obligaziun, auter che flissiamein concuorer ed urar per las olmas dils lur defuncts confrars e consoras, sinaquei che era els suenter lur mort possien era daventar particeps dils ss.sacrificis ed oraziuns che annualmeins vegnan a vegnir adina fatgas dils vivents confrars.

Actum per me Jacobum Antonius de Gonda es tempore Loci parochus proside pro huius ven. Confraternitatis die 18. martii anno domini 1769.

Erecta vero suit hoc ven. confraternitas in hoc sancta Ecclesia parochia Anno domini Salvatoris 1609

Aschia plaidan las reglas dalla confraternitad. Gia 1739 fuvan ellas vegnidadas renovadas. Denton ha la confraternitad entschiet a piarder la calamita. Entochen 1809 ein aunc registrai novs commembers e commembras. Silsuenter svanescha la cumpignia da s.Giachen e mo pli cudischs e gliestas dils confrars e consoras dattan perdetga d'ina gruppaziun da tempru religiosa da tschels onns.

Litteratura consultada e recumandada sco lectura cuntinuonta:

Baselgias e capluttas da Tujetsch da pader Baseli Berther

Baselgias e capluttas da Tujetsch da T.Hendry/E.Cathomas

A S.Giachen da pader Baseli Berther

Sas era nua Giuv ei? da pader Baseli Berther

Rapport da visitaziun da 1643, archiv communal

Il clutger baselgia da L. A. Brugger, cumpariu ella Tuatschina

Tarcisi Hendry